

“ŞAMAN” TERİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Duygu KAYALIK*

ÖZET

Bu çalışmada, din adamı vasfına sahip olmakla beraber hasta iyileştirmek, insanları kötü ruhlardan korumak, gelecekte haber vermek, bityü yapmak gibi çeşitli vasıflara da sahip olan şamanların, toplum içerisinde statü elde ettikleri zamandan günümüze kadar olan süreçte, yaşadıkları toplumlarda hangi statüde olup hangi görev ve sorumlulukları yitlendikleri ve insanlar tarafından nasıl adlandırıldıkları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın bir diğer amacı ise şaman kelimesinin bir terim olarak geçirdiği serüveni izleyip şaman terimine yüklenen anlamları ortaya koymak ve bu sayede şamanın, terimsel anlam çerçevesini belirlemektir.

Anahtar Kelimeler: Şaman, Şamanizm, Terim, Adlandırma.

AN EXAMINATION ON THE TERM “SHAMAN”

ABSTRACT

In this study, what status the shaman, who were in possession of the ability of teating ill people, protecting people against evil spirits, giving news from the future and casting spells in addition to being religious figures, have been in and what responsibility they have undertaken and how they have been named by the people since the time they obtained a status in the society until today, have been emphasized. The other objective of the study is to observe the adventure of “shamanist” as a term and present the meanings attributed to it and thus determine the semantic frame of it.

Key Words: Shaman, Shamanism, Term, Naming.

* Arş. Gör., Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. kayalik_duygu@hotmail.com

Şaman Terimi

Şaman, Asya, Afrika ve Amerika'da çeşitli etnografik bağlamlarda bulunan karmaşık dinsel, büyüsel ve tıbbi uygulamalar bütünü ifade etmek için kullanılan terimdir. Yaşar Çoruhlu, "Türk Mitolojisinin ABC'si" adlı eserinde, varlığına inanılan ruhlar ve tanrılarla, insanlar arasında aracılık yapan din adamlarına "şaman" adı verildiğini ve şamanların türlü hastalığa çare bulmak, verilen kurbanları gök ve yer tanrısına ulaştırmak, çeşitli dini törenleri gerçekleştirmek, ruhları ait oldukları yere göndermek, kötü ruhlardan insanları korumak için ayinler düzenlemek, fal bakıp gelecektekilerden haber vermek gibi işleri yaptıklarını belirtir.¹

Şaman, Şamanistlerin inancına göre, tanrılar ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapma kudretine malik olan kişidir.² Saadetin Buluç şamanı; Şamanizm'e bağlı halklarda ruhlarla insanlar arasında aracı rolünü oynayan bir tür din adamıdır şeklinde tanımlar.³ Cemal Şener de İnan ve Buluç'un yapmış oldukları tanımlara paralel olarak, Şamanizm'e bağlı topluluklarda ruhlarla insanlar arasında arabulucu rolünü şaman denilen din adamının üstlendiğini belirtir.⁴ Fuat Bozkurt da, tıpkı diğer araştırmacılar gibi şamanı kendinden geçme yöntemi ile ruhlarla ilişki kurabilen din adamı şeklinde tanımlar.⁵

Celal Beydili, "Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük" adlı eserinde; "Göklerin ve ruhların koruduğu şaman, doğayla konuşup anlaşmayı, ruhani varlıklarla ilişki kurmayı, göklerde yaşayan varlıklarla

¹ Çoruhlu, Yaşar, *Türk Mitolojisinin ABC'si*. Kabalcı yayınevi, İstanbul-1998 s. 61.

² İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK, Ankara-2000, s. 75.

³ Buluç, Saadetin, "Şaman", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul-2001, c. XI. s. 310.

⁴ Şener, Cemal, *Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm*, Ad Yayıncılık, İstanbul-1997, s. 15.

⁵ Bozkurt, Fuat, *Türklerin Dini*, Cem Yayinevi, İstanbul-1995, s. 32.

yakınlığı korumayı ve böylece kötü ruhların insanlara zarar vermesini önlemeyi beceren bir insan.” şeklinde, şamanı tanımlamaktadır.⁶

Şaman, mistik bir yolculuğa çıkarak ilişki kurduğu doğüstü bir güç yardımıyla vecde kapılan, kehanette bulunan, tıbbi tedavi yapan büyücü rahiptir. İlkel kabilelerde dinsel ayin ve törenlerle uğraşan rahip ve sihirbaz hekimlerden başka, çoğu zaman kendilerinden geçip ruhlar âlemiyle bağlantı kurduğuna ve aracılık yaptığına inanılan kişiler de bulunur ve bunlara da şaman denirdi.⁷ Büyük Kültür Ansiklopedisi’nde şamanlığın ayin ve törenlerini icra eden, insanlarla ruhlar arasında aracılık yapan ruhanilere şaman denildiğini, bunların aynı zamanda birer hekim veya falcı olarak görüldükleri vurgulanır.⁸ Ana Britannica’da Şaman, kandaş toplumlarda, özellikle öbür dünyayla ilişki kurma ve şifa verme yeteneği taşıdığına inanılan, ayin ve törenleri düzenleyen kişi⁹ şeklinde tanımlanırken, Türkçe sözlükte gelecekte haber verme, büyü yapma gibi görevleri olan, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine inanılan din adamı “kam”¹⁰ şeklinde tanımlanır.

Şaman Teriminin Menşei

Şaman teriminin, nereden geldiği ve nasıl bir anlam taşıdığı kesin olarak belirlenememiş ve bu durum araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur. Şaman kelimesinin etimolojik kökeni üzerinde şimdiye kadar çok durulmuştur. Bu terimin Tunguzcadan Rusça yoluyla Batı ilim dünyasına geçtiği kabul edilmektedir. Aslen Sanskritçenin bir koluna bağlı olduğu sanılan kelimenin, Hind- Avrupa dillerinden Toharca (Samanne= budist rahip) ve Sogdçadaki (Saman) transkripsiyonları keşfedilince, bu terimin Hind-Avrupa menşei olduğu görüşü kuvvet kazanmıştır. Çünkü bu kelime

⁶ Beydili, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara-2005, s. 510.

⁷ *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*-1993. c. XXI, s. 10995.

⁸ *Büyük Kültür Ansiklopedisi*. Başkent Yayınları-1984, c. XI, s. 4314.

⁹ *Ana Britannica*, Anabritannica, Ana Yayıncılık-1986, Şaman Maddesi, 229.

¹⁰ *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara-2005, s. 1846.

Tunguzcaya yabancı görünmekte ve şamanlığın güneyden kuzeye doğru yayılışında Budizmin tesiri sezilmektedir.¹¹

Şaman kelimesinin kökeni hakkında ortaya atılan fikirlerden bazıları şunlardır: Kimilerine göre kelimenin aslı Mançuca ya da Moğolca, kimilerine göre ise, Sanskritçedir. Birinci görüşü savunanlardan *Banzarov'a* göre, şaman kelimesi Mançuca samandan gelmektedir. Nitekim bu kelimenin kökünü oluşturan sam, gerek Mançuca, gerekse Moğolca birkaç kelimedede mevcuttur. Örneğin Mançuca samarambi “sıçramak, dövünmek” demektir. Moğolca sam-dambi “oynamak” demektir. Bu görüşe taraftar olduğu anlaşılan *Nioradze*, bütün bu kelimelerin, bir coşkunculuk durumunu, hareketli heyecanlı bir durumu belirttikten sonar, şaman ya da şamanın “coşmuş, durmadan oynayan, bir oraya, bir buraya sıçrayan kişi” anlamına geldiğini öne sürer. *F. Schlegel* ile *K. Donner* ve *N. Poppe*, Şaman kelimesini “dilenci rahip, Budist derviş” anlamına gelen Sanskritçe sramana ya da çramana, Pali dilinde samana ile açıklarlar. Kuzey Asya kültür tarihinde güneyden gelen Budizmin izleri bulunduğunu öne süren *Şirokogorov'da* Tunguzlardaki şamanlığı Budist etkiye indirgerken, *Mironov* ile birlikte şaman kelimesinin kökenini Sanskritçede aramıştır. Öte yandan *Laufer* şaman ya da saman kelimesinin Budizmden alındığını kabul etmez. Nitekim *Ruben* de doğrudan doğruya Hint kaynaklarına dayanarak, Şamanizmin daha Aryalılardan önce, Orta Asya'dan gelen kültür dalgaları ile Kuzey Hindistan'a yayılmış olduğunu belirtmiştir. Nihayet Şamanizm meselesini açıklamaya çalışan *Ohlmarks* saman kelimesinin Sanskritçeden geldiği hakkında ortaya atılan iddianın artık bir değer taşımadığına işaret ettikten sonra, Budizmde Şamanlığa ait unsurların bulunduğunu ve bunların

¹¹ Gömeç, Saadettin, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt:XXI, Sayı:33, 2003, s. 81; İnan, Abdulkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1976; Tanyu, Hikmet, “Şamanlık veya Şamanizm”, *Türk Ansiklopedisi*. Ankara-1981. c. XXX

Güney'den çok, Kuzey'in etkisini gösterdiklerini söylemiştir.¹² Sadettin Buluç bu bilgilerin ışığında, "şaman" ya da "saman"ın Tunguzca bir kelime olduğunu söyler. Gyula Németh'e göre "şaman" kelimesinin kökeni meselesi, kesin bir şekilde çözümlendi. Ona göre bu kelime, Türkçe-Moğolcanın en has, en asıl unsurudur.¹³

Michel Perrin'in aktardığına göre, "Le Littre" şaman için şöyle yazmaktadır: "*Kuzey Asya'da yaşayan kabilelerdeki çileci Budist rahipleri tanımlamak için kullanılan Sanskritçe sramanas'dan gelir.*" XIX.-XX.yy. başlarındaki birçok sözlükte rastlanan şaman kelimesinin tanımında Rus yazarlardan esinlenmeler hissedilmektedir. Bu Rus yazarlara göre, Tunguzca Xaman, Pali dilindeki Samana'dan ya da Sanskritçe Shramana'dan türemiştir. M. Eliade tarafından yeniden ele alınan bu varsayım¹⁴ günümüzde geçersiz sayılmaktadır.¹⁵

Şaman Teriminin Tarihsel Serüveni

Abdulkadir İnan'ın "Eski Türk Dini" adlı eserinde belirttiği üzere, Şaman teriminin varlığı Çin kaynaklarında 8.yy.da tespit edilmiştir. Şaman terimine İslami kaynaklarda XI.yy. da rastlanmaktadır.¹⁶

Buluç'un belirttiğine göre, Banzarov, şamanların oldukça eski bir geçmişe dayandığını vurguladıktan sonra, Orta Asya halkları arasında onların varlığına ait ilk doğru bilginin 6.yy Çin kaynaklarında geçtiğini söyler. Yine şamanlar üzerine araştırmalarda bulunun Pelliot Çince bir metne dayanarak, Mançurya'da Cücen dilinde "büyücü" anlamına gelen "şan-man" (=şa-man) kelimesinin XII.yy'da varlığını saptamıştır.¹⁷

¹² Buluç, Saadettin, "Şaman", *age*, İstanbul-2001, c. XI, s. 310.

¹³ Németh, Gyula. "Şaman Kelimesinin Kökeni Üzerine", *Çev. Özlem Nemuthu, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı, 16, Yaz-2003, s. 31.

¹⁴ Eliade, Mircea, *Şamanizm İkel Esrime Teknikleri*, *Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi*, Ankara-1999. s. 385-386.

¹⁵ Perrin, Michel, *Şamanizm*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, s. 16-17.

¹⁶ İnan, Abdulkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1976, s. 54.

¹⁷ Buluç, Saadettin, "Şaman", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul-2001, c. XI, s. 311.

Wolfram Eberhard, Çin'in Şimal Komşuları adlı eserinde Çin kaynaklarından başka kam kelimesine Turfan metinlerinde rastlandığını, bundan başka Orta Çağ metinlerinden Kutadgu Bilig, Divanü Lûgati't-Türk, Codex Cumanicus, Abu Hayvan'ın Kitâbu'l İdrak li-Lisâni'l-Etrâk adlı eserleri ile çeşitli sözlük ve eserlerde de olduğunu belirtmiştir.¹⁸

Jean Paul'un aktardığına göre, Türk toplumlarındaki şamanlarla ilgili yazılı tanımlara ancak 11.yy.da İbni Sina ve İranlı şair Marvazî'de rastlıyoruz. Roux, İbni Sina'nın bir şaman seansının ilk ayrıntılı tarifini vermekte olduğunu ve bunu şamanın kendi şanına yakışır bir şekilde yapmakta olduğunu belirtir. İbni Sina'nın şaman seansı tarifi ise şu şekildedir: *“Bir kehanet elde edebilmek için sihirbaza başvurulduğu zaman, sihirbaz her bir istikamette koşmaya koyuluyor ve bayılıncaya kadar nefes nefese kalıyor. Bu durumda iken hayalinin kendisine gösterdiği şeyleri dile getiriyor ve orada hazır bulunanlar gereğ ini ona göre yapmak için onun laflarını dikkatle dinliyorlar.”*

Marvazi ise şaman seansını, *“Kırgızlar arasında her yılın belli bir gününde çağırılan “faghinum” adlı bir kişi mevcuttur. Onun etrafına, oynamaya ve içki içmeye başlayan şarkıcılar ve müzisyenler toplanmaktadır. Bu adam bir süre sonra bayılmakta, titreyerek ve kasılmış durumda yere düşmektedir. Bir sonraki yıl boyunca olacak bütün olaylar kendisinden sorulmakta ve o, mahsulün az veya çok olacağı, yağmur veya kuraklı olup olmayacağı vs. gibi konular hakkında bilgi vermekte ve kendisini dinleyenler onun dediklerinin doğru olduklarına inanmaktadırlar”*.¹⁹

Şaman teriminin Türkler arasındaki kullanımı olan “kam” sözcüğünün Türklerde M.Ö.5.yüzyıldan itibaren kullanıldığı tespit edilmiştir. Avrupa Hunlarında “atakam” ve “eşkam” adında iki şefin varlığı kam kelimesinin

¹⁸ Eberhard, W. *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, TTK, Ankara-1996, s. 69.

¹⁹ Roux, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı, İstanbul-1998, s. 56.

Türklerde milattan önce de kullanıldığına kanıt olarak gösterilmiştir.Fakat İbrahim Kafesoğlu buradaki “kam” kelimesini Şamanizm’le bağdaştırmaz.“Kam”Türklerin din adamıdır, şaman kelimesine karşılık gelmez görüşündedir.²⁰ Kafesoğlu’na göre kam kelimesinin gerçekten şamanı ifade edip etmediği belli değildir.

Ahmet Yaşar Ocak, şaman kelimesinin daha çok modern batı literatüründe kullanılan bir kelime olup asıl kelimenin kam olduğunu söyler ve şöyle devam eder:*Kam sanıldığı gibi, tam anlamıyla ne bir büyücü, ne bir hekimdir.Bu yetenek ve özelliklerden bazıları onda mevcuttur.Ama kam hiçbir zaman kötülük anlamında büyü yapmaz.*²¹

Radloff, ‘Sibirya’dan I adlı eserinde XI.Yüzyılda Hakas-Kırgızları’nın da şamana kam dediklerini belirtmektedir.²² Sadettin Buluç’un Harva’dan alıntılıdığına göre;XIII.Yüzyıl Avrupa gezginlerinden V.Rubruk’da “sihirbaz anlamında ham (Kam) kelimesini kaydetmiştir.²³ Radloff’un “Sibirya’dan II” adlı eserinde Vambéry’nin,“Dschagataische Studen” adlı eserinde “kam” sözünün “tabip,sahte tabip,büyücü,arlatan” manalarında Orta Asya’da bugün de kullanılmakta olduğunu belirttiğini,buna ek olarak Pavet de Caurteille’nin de “Dictionnaire Turk-Oriental” adlı eserinde aynı şeyleri vurguladığını belirtmektedir.²⁴

Şaman kelimesi, XVII.yüzyılın sonlarına doğru Rus elçisi olarak Çin’e giden E. İsbrand ile yol arkadaşı A. Brand’ın izlenimlerini anlatan seyahatnamede geçer.Bu kitaba göre,Tunguzlarda şaman ya da saman bir tür “rahip” ya da “sihirbaz” demektir.²⁵

²⁰ Kafesoğlu, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1980, s. 40.

²¹ Ocak, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam öncesi Temelleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul-1983, s. 70.

²² Radloff, Wilhelm, *Sibiryadan I. Çev.* Ahmet Temir, MEB, İstanbul-1994, s. 139.

²³ Buluç, Saadettin, “Şaman”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul-2001, c. XI, s. 311.

²⁴ Radloff, Wilhelm, *Sibiryadan II. Çev.* Ahmet Temir, MEB, İstanbul-1994, s. 67.

²⁵ Buluç, Saadettin, “Şaman”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul-2001, c. XI, s. 310.

Şaman Teriminin Ulus, Boy ve Kavimlerde Adlandırılması

Saadettin Gömeç, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet” adlı çalışmasında, Türk boyları arasında din adamı manasına gelen değişik adlandırmalar olduğunu da, Kırgızların “Kam” yerine “Baksı”, eski Karlukların da “Sagun” kelimesini kullandıklarının bilindiğinden söz eder. “Baksı” kelimesinin muhtemelen Budizm vasıtasıyla gelmiş yabancı bir kelime olduğunu, Türkmenlerde “bakşı” veya “baksı” kelimelerinin “saz şairi” manasını ifade ettiğini belirterek şöyle devam eder: “Altaylılar ve Tuvalılar bugüne kadar kam kelimesini yaşatmışlardır. Saha Türkleri erkek kama “oyun”, kadın kama “udagan” derler. Moğolcada erkek kam “bö” yahut “böge”, kadın kam da Sahalar gibi Udagan adını alır. Çuvaşlar da ise bu kelime “yum”dur. Müslüman Türkler kam kelimesini unutmuşlardır.”²⁶

Buluç’un “Şaman” adlı makalesinde belirttiği üzere, Türk halkları şamanlarına genellikle kam (gam, ham) derler. Radloff’a göre, başlıca Altay, Teleüt, Lebed, Şor, Şagay, Koybal, Kaç, Küerik, Soyon, Kumandı ve Uygur ağızlarında geçer. Moğollar, Buryatlar ve Kalmuklar erkek Şamanlarına “bö, böge” Yakutlar *oyun*, Çuvaşlar *yum*, Kırgız-Kazaklar “bakşı”, “baskı” ya da “bahşı” derler. Yakutlar ile Altaylılar kadın Şaman için Moğolca “udagan” (“utahan, ubahan, iduan”) terimini kullanırlar.²⁷ Tunç’un birçok araştırmacı ve bilim insanından alıntılıdığına göre; Türk boyları, kam kelimesine karşılık olarak farklı isimler kullanmışlardır: Yakutlar, kadın şamanları için “udoyan” kelimesini; Özbekler “baksı” kelimesini kullanmışlardır. “Baksı” sözüne Türkmen ve Karakalpaklarda da rastlanmaktadır. Ancak bu kelimenin “bakşı” olarak kullanılmasının yanında sadece destan ve şiir okuyan kimse olması bakımından farklılık gösterir. *Altay Türklerinde* ise Buluç’un “Şaman”

²⁶ Gömeç, Saadettin, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”. *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara-2003, c, XXI, Sayı:33s. 82.

²⁷ Buluç, Saadettin, “Şaman”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul-2001, c. XI, s. 311.

makalesinde belirttiğinden farklı olarak “kam” ve “gam” kelimesini kullanıldığını, *Türkmenlerde ve Özbeklerde ise “porhan”* kelimesinin kullanıldığı belirtilir.²⁸

Fuzuli Bayat’a göre şamanlık hakkında İslam kaynaklarının vermiş olduğu bilgiler karmaşık ve çoğu kez de diğer din veya mitolojik inançlarla bir tutulduğu için yeterli değildir. Ona göre bu konuda tek kaynak “*Ebu Reyhan-ı Biruni’nin*” Avrupa’da basılmış olan “*Kitab-ı Malihint*” ile “*Asar-ı Bakiye*” adlı iki eserdir. Arap kaynaklarında “*Şemeniye*” ve “*Sümeniye*” şeklinde geçen bu terim, şamanlıktan başka bir şey değildir ancak bu terimi uzun zaman şamanlık olarak kabul etmemişlerdir.²⁹ Bayat’ın, çeşitli kaynaklardan alıntıladığı bilgilere göre; Altay, Tuva, Teleüt, Telengit, Lebed, Şor, Sagay, Koybol, Kaçın, Küerik, Beltir, Soyon, Kumandin Türkleri “kam” veya “ham”, Nanaylar, Ulçiler “sama”, Oroçiler, Mancular “sam”, Uygurlar “samati”, Nivkalar “çam”, Ketler “enin”, Samoyedler “tarıp”, Ostyaklar “tadıb”, Nenler “tadebya”, Saamlar “noyda”, Hantlar “yöltaku” derler.³⁰

Eliade “Şamanizm: İlkel Esrime Teknikleri” adlı eserinde kavim veyahut da ulusların şaman terimi yerine kullandıkları kelimeleri bizlere aktarır. Onun tespit ve araştırmalarına göre³¹; *Avustralya’da* şamanlığı “*Medicine-man*” üstlenmiştir.³² “*River Patwinlilerde*” şaman “*Kuksu*”³³, “*Borneolu ve Kıyı Dayaklarda*” şaman “*manang*”³⁴, “*Güney Borneolu Ngadju – Dayaklarda*” kadın rahip/ şamanlar “*balian*”, cinsiyetsiz rahip/

²⁸ Tunç, Zekiye, Şamanizm Üzerine Bir Araştırma, *Yüksek Lisans Tezi*, Elazığ-2007, s. 76.

²⁹ Bayat, Fuzuli, *Anahatlaryla Türk Şamanlığı*, Ötügen, İstanbul-2006, s. 124.

³⁰ Bayat, Fuzuli. *A. g. e.* s. 131-132

³¹ Eliade, Mircea, *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara-1999.

³² Eliade, Mircea, *a.g.e.,s.* 68.

³³ Eliade, Mircea, *a.g.e.,s.* 79.

³⁴ Eliade, Mircea, *a.g.e.,s.* 81-386.

şamanlar “basir” adlarını alırlar.³⁵ “Eskimolarda” şaman “angakok”³⁶, “Koryaklarda” şaman “eñeñalan”dır.³⁷ “Araucular” din adamlığı görevini üstlenen şamana “Machi” (kadın şaman) adını verir.³⁸ “Semangların” otacısı “hala” veya “halak” adını taşır;bu terim Sakailer’ce de kullanılır.³⁹ Semang Pigmelerinde Hala’nın (Sakaice) ya da Poyang’ın (Jakunca; Malayca pawang teriminin değişik biçimi) ruhlara seslenişleri de aynıdır.⁴⁰ Malakka Pigmeleri’nin bir dalı olan “Palawanlı Batakarda” şaman “balian” adını alır.⁴¹ “Kuzey Andaman Adaları”nda şaman, “düş gören” veya “düşlerden söz eden” anlamlarına gelen “okojuma”dır.⁴² “Sumatra’da” şaman, söz anlamından gelen “sibasodur ve sibasolar, din adamlarıyla aynı işlevlere sahiptirler.⁴³ “Melanezya’da” hem sağaltım yapan, hem sihirsel faaliyetler gösteren hem de falcılık yöntemlerini kullanan hekime “Mane Kisu” denir.⁴⁴ Bazı dağlı “Gürcü kabilelerinde” bilici, falcı ve ruh güdücü/ ruh çağırıcı özellikleri olan şamancıl özellikler gösteren büyücü ve esriklerin en önemlileri “messulethe” lerdir.⁴⁵ “Lololarda” şaman- rahibe “pimo” adı verilir.⁴⁶

Roux’un “ Türklerin ve Moğolların Dini” adlı eserindeki araştırma ve tespitlerine göre “Hiung-nular” tedavi ile uğraşan kâhin- şamanlara “Vu”

³⁵ Eliade, Mircea, *a.g.e.*,s. 388.

³⁶ Eliade, Mircea, *a.g.e.*,s. 83.

³⁷ Eliade, Mircea, *a.g.e.*,s. 283.

³⁸ Eliade, Mircea, *a.g.e.*,s. 360.

³⁹ Eliade, Mircea, *a.g.e.*,s. 373.

⁴⁰ Eliade, Mircea, *a.g.e.*,s. 377.

⁴¹ Eliade, Mircea, *a.g.e.*,s. 377.

⁴² Eliade, Mircea, *a.g.e.*,s. 378.

⁴³ Eliade, Mircea, *a.g.e.*,s. 382.

⁴⁴ Eliade, Mircea, *a.g.e.*,s. 401.

⁴⁵ Eliade, Mircea, *a.g.e.*,s. 433.

⁴⁶ Eliade, Mircea, *a.g.e.*,s. 481.

adı verilmektedir.Roux, Kitanlarda tedavi edici ve kehanette bulunucu özellikleri bulunan şaman başrahiplerin varlığından bahseder.⁴⁷

Şaman Terimine Yüklenen Anlamlar

Geçmiş yıllardaki gezginlerin, kâşiflerin ve halkın kullandıkları“büyücü, kâhin, sağaltıcı,rahip ve hekim” anlamlarına gelen farklı adlarla tanımlanmış inançların ve disiplinlerin, kullanımda tamamen kaybolmamış olsalar da, 19.yy.dan itibaren “şaman” adı altında toplandıkları açıktır.Şaman terimi araştırmacılar ve bilim insanları tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Roux, amanın anglo-sakson terminolojisinde anlatılmak istendiği gibi hekim-insan olmadığını,sadece şifa verici özelliğe bürünmediğini belirtir.Günlük anlamında kullanımı olan büyücü tanımlamasının da şaman için geçerli olmadığını ileri süren Roux, bu tanımlamaların sahiplerinin zaten başka kişiler olduğunu, bu tanımlamalarının işlevlerinin başkalarınca yapıldığını vurgularken şamanın,tamamen büyücü ve hekim olmadığını herhangi bir sınıflandırmada yerini alabilecek kadar,güçlü kişiliği olan bir kimse olduğunu ifade eder.⁴⁸ Şamanı toplumdan ayıran özelliğinin, yaşanan yoğun dinsel duygular olduğunu ileri süren Malgorzata Labecka şaman için; “Bir büyücüydü, ama her büyücü şaman olamazdı. Şarlatan bir doktordu (otacı), buna karşın, en yetkili şarlatan doktor bile şaman olamazdı,çünkü onun kendine özgü iyileştirme,teşhis koyma yöntemleri vardı. Esrik'di, (vecde gelen kişi) ama her esrik, özel trans durumuna gelen uzmanlaşmış şamanla bir tutulamazdı.Şamanı çılgından ayıran fark, kendi ruhlarını kontrol altında tutabilmesi ve iblislerin kötü güçlerine baş eğmemesiydi” demektedir.⁴⁹ R. Wolsh, Duh Şamanizma adlı eserinde, şamanı din adamı,

⁴⁷ Roux, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı, İstanbul-1998, s. 54.

⁴⁸ Roux, Jean Paul. *a.g.e.,s.* 49.

⁴⁹Labecka, Koecherowa Malgorzata “Şaman Ayini-Yeniden Yapılanma Deneyi”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, sayı 10, 1995, s. 77.

sağaltıcı ve büyütülerden ayrıldıkları noktaları şu şekilde belirtir: “Din adamları da ritüel yaparlar.Otacılar,tedâvi etmelerine rağmen şamanlardan farklılıkları vardır.Öyle ki onlar, her zaman kendilerinden geçemezler ve genellikle kozmik seyahat yapamazlar.Tibet Budistleri esrime halinde seyahat edebilseler de bu onların başlıca amacı değildir.Ruhi hastalarda şuurlarının durumunu değiştirebildikleri gibi ruhlarla da karşılaşabilirler,ancak bu istenilmeyen bir kurban durumunda gerçekleşir.” Bu ifadelerle Wolsh, Şamanı kozmik seyyah olarak tanımlamış ve Şamanizm’de olduğu kadar hiçbir yerde kozmik seyahatin bu kadar önemli rol oynamadığını vurgulamıştır.⁵⁰

Barnouw, şamanı, üye olduğu ya da yaşadığı toplumun üyeleri ile doğaüstü dünya arasında,bir kült (ya da) mezhep topluluğunca atanmış üyesi olan rahipten farklı olarak kendiliğinden elde edilmiş güç ve yetkiye dayanarak bir aracılık yapan büyütü ve dini bir uzman şeklinde tanımlar.⁵¹

İnan’a göre Kamlar,nevrastenik şahsiyetler,karışık adamlardır.Onların diğer fani insanlardan üstünlüğü ancak ayin yaptıkları, tanrılar dünyasına karıştıkları, ekstaz haline geldikleri anlarda olur.Ekstaz hali geçtikten sonra kam da bayağı kişilerden farksız olur.Kendisinin tanrılar tarafından tayin edildiğine, ruhların kendisinin hizmetinde bulunduğu inanan kam, hayali geniş, mistik ve yaratılıştan zeki bir adamdır.Tabiattaki bazı sırlara da vakıftır.Kam şairdir ve irticalen şiirler ilahiler söyler.⁵² İlyaz Bingül’ün Biés,Paglia ve Mélikof’dan naklettiğine göre; Şamanlar, insan topluluğunun savunucuları, ‘en üst derecede şeytan’ karşıtlarıdır.Hayatı,sağlığı, üretkenliği savunurlar;onlar ‘kutsalın uzman’larıdır.Onlar seçilmişlerdir,bu şekilde diğer insanlara kapalı olan kutsalın alanına

⁵⁰ Aktaran: Bayat, Fuzuli, *Anahatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken, İstanbul-2006, s. 25.

⁵¹ Dävletov, Timur B. “Kamlık İnancında Kam (Şaman) ve Kütelenme Geleneği Üzerine”, *Yaşayan Eski Türk İnancıları Bilgi Şöleni: Bildiriler*, Ankara-2007. s. 89.

⁵² İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK. Ankara-2000, s. 79.

erişirler.Şaman,cinsiyetler arasında yolculuk yapan ve zaman ile mekâna hükmeden sanatçının arkaik prototipidir ve ağızdan ağza söylenegelecek çok zengin şiir ve anlatı geleneklerinin toplayıcısı, taşıyıcısı ve söyleyicisi bir saz ustasıdır.⁵³

Ümit Hassan, şamanın bir din adamı değil, kamusal görevli bir icraatçı olduğunu iddia eder.Öyle ki Altay kamı kurban edilen ata Bay Ülgen'in bulunduğu kata kadar refakat eder. Kurbanı, şaman sunar.Yapılan iş, şamanın kamusal görevidir.⁵⁴

Şamanı hekim, büyücü ve din adamından farklı şekilde ifade eden araştırmacıların aksine Eliade,şamanın aslında bir sihirbaz ve bir otacı olduğunu, bütün hekimler gibi onun da hastalıkları sağalttığına; ilkel ve çağdaş bütün sihirbazlar gibi "fakirsel" mucizeler gösterdiğine inanıldığını ama şamanın bunlardan başka ruhgüder olduğunu ve ayrıca rahip, mistik ve ozan olabileceğini söyler.⁵⁵ Fakat Eliade bu görüşlerinin tersine yine aynı eserinde şu ifadeler de bulunur: "*Şaman sözcüğüyle, dinler tarihi veya dinsel budunbilim araştırmaları sırasında rastlanan her türlü sihirbaz, büyücü, otacı ya da vecde gelmiş (esrimiş) kişi kastedilecek olursa, son derece karmaşık ve de belirsiz bir kavram elde edilmiş olur;zâten 'sihir' veya 'ilkel gizemcilik' gibi farklı ve o ölçüde kesinlikten yoksun kavramlar için elimizde "sihirbaz" veya "büyücü" gibi terimler bulunduğuna göre,"şaman"ı da bunlara katmanın yararı yoktur.*"Eliade böylece şaman terimini, yerine kullanılan diğer terimlerden ayırır ve şaman terimi hakkında şu yorumlarda bulunur: "*Sihire ve sihirbazlara dünyanın hemen her yerinde rastlanır; oysa şamanlık, üzerinde ısrarla durduğumuz özel bir sihirselsel*

⁵³ Bingül, İlyaz, "Kökler: Büyümlerin Cinlerinden Şamana, Şamandan Babaların Menakabname/ Velayetnamelerine Bir Öğelerin Keyfi Kullanımı ve Çoklu Bakış Denemesi. " <http://ilyazbingul.blogspot.com/2008/02/kkiler-bynn-cinlerinden-amana-amandan.html>).

⁵⁴ Hassan, Ümit, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2009, s. 67.

⁵⁵ Eliade, Mircea, *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara-1999, s. 22.

“uzmanlık” durumu gösterir: “ateşe egemen olma, “sihirs el uçuş” gibi. bu nedenle şamanın öteki nitelikleri arasında bir de sihirbazlık olsa bile, her sihirbaz uluorta şaman diye nitelenemez.Şamanın gerçekleştirdiği sağıaltımlar için de aynı nokta belirtilmelidir: her otacı sağıaltıcıdır, ama şaman bu işte kendine özgü bir yöntem kullanır.Esrik kişiyi hemen şaman sayamayız; şaman, ruhunun bedeninden ayrılarak göğ e tırmanmaya ya da yeraltına inmeye giriştiğini varsayan özel bir esrimenin uzmanıdır.”⁵⁶

Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük’ün, Dinler Tarihi adlı eserinde ilkel kabilelerde dini ayin ve törenlerle meşgul olan rahiplerin ve sihirbaz hekimlerin olduğunu fakat bunların haricinde çoğu zaman kendinden geçerek ruhlar âlemine aracılık yapmaya yetenekli sayılan kimselerin de bulunduğu,bu kişilere de şaman adı verildiği belirtilir.⁵⁷

Perrin, şaman sözcüğünün günümüzde giderek, halk dilinin geçmişte “büyücü”, “sağıaltıcı”, “sihirbaz” ya da “kâhin” diye adlandırdığı kısacası “büyüsel yeteneklere” başvurduğu kabul edilen herkes için kullandığı kavramların yerini almaya yöneldiğini söyler.⁵⁸ Bu düşüncelerin paralelinde İsmet Konak, şaman kelimesinin büyücü, sihirbaz, hastaları iyileştiren ve kâhin anlamlarında kullanıldığı dönemlerden günümüze kadar içerik değişikliğine uğradığını, halkın mitolojik dünyasını düzenleyen ve Tanrıyı bireye yakınlaştıran bir din adamı olarak şamanın, bireyin ruhuyla kurduğu iletişim ve ilahi dünyaya ilişkin görüşleriyle bir inanç önderi konumunda olduğunu vurgular.⁵⁹

Mircea Eliade, Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi III adlı eserinde şamanın hem teolog, hem cinbilimci, hem esrime uzmanı, hem otacı, avın

⁵⁶ Eliade, Mircea, *a.g.e.,s.* 21, 22, 23, 24.

⁵⁷ Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara-2002, s. 50.

⁵⁸ Perrin, Michel, *Şamanizm*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, s. 17.

⁵⁹ Konak, İsmet, “Monguş Kenin-Lopsan, Kara Gökyüzünün Soluk Alışı, Tuva Şamanizminin Mitolojik Mirası, *Türkiyat Mecmuası*, c. 21/Güz 2011, s. 435.

yardımcısı, topluluğun ve sürülerin koruyucusu, ruhların klavuzu, bazı toplumlarda da bilge ve ozan şeklinde vasıflandırıldığını belirtmiştir.⁶⁰

Mehmet Aydın, 'Ansiklopedik Dinler Sözlüğü' adlı eserinde, şamanın aslî görevleri ile Allah elçisinin görevlerinin adeta bir benzerlik arz ettiğini, Peygamberlerin de Allah'la temas kurarak bazı bilgileri vahiyle aldığını işte peygamberin bu tavrının, şamanda zamanla kılık değiştirerek, belli bir şekle büründüğünü söyler. Bu durumun da bizi ilk şamanın bir peygamber olma ihtimaline götürdüğünü, nitekim Kırgızların, şamanlarına 'Allah'ın Peygamberi' anlamına gelen 'Faghinunun' adını verdiklerini vurgular.⁶¹

Şamanların trans halinde ya da dinî ayin yönetirken anlaşılmaz feryatları, davranışları, boş boş bakarken birden ağızlarından köpükler saçmaları ve törenin en önemli noktasında uğradıkları bilinç kaybı şu şekilde açıklanmıştır: "*Şamanlar, şeytanlar kendileri ele geçirmiş gibi davranan yetenekli birer hilekârdılar. Kikorokogov, Şamanların nevrotik hallerin özel yönlerde geliştiği sinir hastası kimseler olduğu, Bogaraz ise şamanların akıl hastası olduğu kanısındadır.*"⁶²

Şaman terimi yerine kullanılan kam sözcüğünü Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügati't Türk adlı eserinde "kâhin" anlamıyla yorumlamıştır. Divan-ı Lügati't Türk'te kamların arviş larını (afsun ve ayin) ifade eden Türkçe cümleler örnek olarak gösterilmektedir (kamlar kamık arvaştı= kâhinler anlaşılmayan birtakım sözler söylediler).⁶³

"Şaman ve Türk Dünyası" adlı makalede Kutadgu Bilig'de şaman sözcüğüne karşılık olarak kimi zaman kâhin anlamında "kam", kimi zaman da hekim ya da ilaç yapan anlamında "otacı" sözcükleri kullanıldığı

⁶⁰ Eliade, Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi III*, Çev: Lale Arslan, İstanbul-2003, s. 3.

⁶¹ Aydın, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri Yayınları, 2005, s. 727.

⁶² Balzer, Marjorie Mandelstam. *Shamanic World: rituals and lore of Siberia and Central Asia* çev. <http://www.scribd.com/doc/39212775/Shamanic-worlds-rituals-and-lore-of-Siberia-and-Central-Asia-turkce-ceviri-1-k%C4%B1s%C4%B1m>

⁶³ İnan, Abdulkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK, Ankara-2000, s. 72.

belirtilmiştir.Şöyle ki; Kutadgu Bilig’de “İster tabip getir, ister kam, ölmekte olana hiçbir fayda vermez.” ve “Açgözlülük, ilacı ve devası bulunmayan bir hastalıktır, onu bütün dünya kâhinleri bir araya gelse yine tedavi edemezler” sözleri bunu doğrulamaktadır.⁶⁴

Türklerde Şaman terimi yerine kullanılan Kam tipi, Yaşar Kalafat’ın da belirttiği üzere zaman içinde ve İslamiyetle birlikte fonksiyonel dağılımına uğramış ve yeni çevrede asli karakterini muhafaza edememiştir.Fonksiyonların dağılımı ile onun görevlerini yüklenen yeni tipler ortaya çıkmış ve dini fonksiyonunu derviş,aşık,şeyh,veli gibi İslami karakterli tiplere teslim etmiştir. Hekimlik, doktorluk fonksiyonunu Ocaklılar, Emci kadınlar, kırık/çıkıkçılar, gelecekten ve geçmişten söz etme fonksiyonunu falcılar, büyücüler ve cinci veya cinli tipler paylaşmıştır.⁶⁵

SONUÇ

Bu çalışma sonucunda,şamanın varlık bulduğu toplulukların,dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış olmasına rağmen şaman teriminin evrensel bir boyut kazandığı ve böylelikle bir nevi şaman disiplininin kurulmuş olduğu görülmektedir.Yapılan tüm tanım ve adlandırmalar gösteriyor ki, şamanın yaşadığı ve üstlendiği görevleri yerine getirdiği çeşitli ulus, boy ve kavimlerde, kendisine farklı statülerde yer edinmiş ve kendisine çeşitli adlandırmalarla hitap edilmiştir.Şamana ve dolayısıyla şaman terimine yapılan farklı tanım ve adlandırmalar şüphesiz toplumların şamana bakış açılarına paralel şekilde kendi dillerinin ses özellikleri doğrultusunda olmuştur.Dünya genelinde şaman için kullanılan bu tanım ve adlandırmaları incelediğimizde, şamanın, büyücü, kâhin, sihirli güçlere sahip hekim olarak kendisine sağaltma görevi verilmiş otacı, iyi ve kötü ruhlar arasında bir

⁶⁴ Demir, Ali Faik -Çomak Akçın, Nebahat, *Şaman ve Türk Dünyası*, Bağlam Yayınları, 2009. s. 228.

⁶⁵ Kalafat, Yaşar, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ebabil Yayınları, Ankara-2006, s. 78.

denge sağlaması istenen bir din adamı, dini ayin ve törenlerde kopuz eşliğinde ilahiler, dualar söyleyen bir şair, trans haline geçebilen bir aşkınlık ustası kimliği söz konusudur. Tüm bu vasıflar şaman teriminin anlam çerçevesini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- ANABRIATNNICA, Ana Yayıncılık-1986.
- AYDIN, Mehmet, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Din Bilimleri Yayınları-2005.
- BAYAT, Fuzuli, *Anahatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken, İstanbul-2006.
- BEYDİLİ, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlüğü*, Yurt Kitap-Yayın, Ankara-2005.
- BOZKURT, Fuat, *Türklerin Dini*, Cem Yayınevi, İstanbul-1995.
- BULUÇ, Saadettin, “Şaman”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul-2001.
- BÜYÜK KÜLTÜR ANSIKLOPEDİSİ*, Başkent Yayınları-1984.
- BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK VE ANSIKLOPEDİSİ*-1993.
- ÇORUHLU, Yaşar, *Türk Mitolojisinin ABC’si*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul-1998.
- DÄVLETOV, Timur B. “Kamlık İnançında Kam (Şaman) ve Kümelenme Geleneği Üzerine”, *Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şoleni: Bildiriler*, Ankara-2007.
- DEMİR, Ali Faik ve Çomak Akgün, Nebahat, *Şaman ve Türk Dünyası*, Bağlam Yayınları, 2009.
- EBERHARD, W, *Çin’in Şimal Komşuları*, Çev. Nimet Uluğtuğ, TTK, Ankara-1996.
- ELİADE, Mircea, *Şamanizm İkel Esrime Teknikleri*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara-1999.

_____, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi III*, Çev: Lale Arslan, İstanbul-2003.

GÖMEÇ, Saadetin, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi* Ankara-2003.

HASSAN, Ümit, *Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler*, Doğu Batı Yayınları, Ankara-2009.

İNAN, Abdulkadir, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1976.

_____, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK, Ankara- 2000.

LABECKA-Koecherowa, Malgorzata, “Şaman Ayini-Yeniden Yapılanma Deneyi”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 10. 1995.

KALAFAT, Yaşar, *Altaylardan Anadolu'ya Kamizm- Şamanizm*, İstanbul-2004.

_____, Yaşar, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ebabel Yayınları, Ankara-2006.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1980.

KONAK, İsmet, “Monguş Kenin-Lopsan, Kara Gökyüzünün Soluk Alışı, Tuva Şamanizminin Mitolojik Mirası”, *Türkiyat Mecmuası*, Güz-2011.

KAŞGARLI, Mahmut, *Divan-ı Lügati't -Türk*, Çev. Besim Atalay, TDK, Ankara-1997.

NÉMETH, Gyula, “Şaman Kelimesinin Kökeni Üzerine”, Çev. Özlem Nemutlu, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 16, Yaz-2003.

OCAK, Ahmet Yaşar, *Alevi ve Bektâşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul-1983.

PERRİN, Michel, *Şamanizm*, İletişim Yayınları, İstanbul-2003.

RADLOFF, Wilhelm, *Sibiryadan I-II*, çev. Ahmet Temir, MEB, İstanbul-1994.

_____, *Türklük ve Şamanlık*, Örgün Kitabevi, İstanbul-2008.

ROUX, Jean Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı, İstanbul-1998.

ŞENER, Cemal, *Türklerin Müslümanlıktan Önceki Dini Şamanizm*, Ad Yayıncılık, İstanbul- 1997.

TANYU, Hikmet, "Şamanlık veya Şamanizm", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara-1981.

TUNÇ, Zekiye, "Şamanizm Üzerine Bir Araştırma", Yüksek Lisans Tezi, Elazığ-2007.

TÜMER, Günay, KÜÇÜK, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara-2002.

TÜRKÇE SÖZLÜK, TDK, Ankara-2005.

BALZER, Marjorie Mandelstam. *Shamanic World: rituals and lore of Siberia and Central Asia* çev.<http://www.scribd.com/doc/39212775/Shamanic-worlds-rituals-and-lore-of-Siberia-and-Central-Asia-turkce-ceviri-1-k%C4%B1s%C4%B1m>.

BİNGÜL, İlyaz: *Kökler: Büyünün Cinlerinden Şamana, Şamandan Babaların Menakıbnâme / Velayetnamelerine Bir, Öğelerin Keyfi Kullanımı ve Çoklu Bakış Denemesi*. <http://ilyazbingul.blogspot.com/2008/02/kkler-bynn-cinlerinden-amana-amandan.html>.

